

Cennet ve Cehennem Ehlinin İştirak Ettiği Diyalogların Kritiği

Analysis of the Dialogues Participated by the People of Paradise and Hell

Mehmet SALMAZZEM

Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İşlami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Mus Alparslan University Faculty of Islamic Sciences Department of Tafsir Muş/Türkiye.
salmazzem.m@gmail.com, Orcid ID 0000-0001-8526-4512

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	17 Mart / March 2022
Kabul Tarihi – Date Accepted	12 Haziran / June 2022
Yayın Tarihi – Date Published	28 Haziran / Haziran 2022
Yayın Sezonu	Haziran - June
Issue - Sayı	13

Atıf / Cite as: Salmazzem, Mehmet. "Cennet ve Cehennem Ehlinin İştirak Ettiği Diyalogların Kritiği: Analysis of the Dialogues Participated by the People of Paradise and Hell". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 13 (June / Haziran 2022), 115-144.

<https://doi.org/10.53427/katre.1104105>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

Cennet ve Cehennem Ehlinin İştirak Ettiği Diyalogların Kritiği

Mehmet SALMAZZEM

Öz

Kur'ân-ı Kerim'e göre cennet ve cehennem ehlinin çeşitli nedenlerle iştirak ettikleri diyaloglar bulunmaktadır. Cennet ehlinin ilk diyaloğunun meleklerle olduğu anlaşılmaktadır. Ölüm esnasında gerçekteşen bu diyaloğun hem fiil hem de sözlü karakterinin olduğu söylenebilir. Bu diyalogda melekler, cennet ehli olacak insanların ruhlarını güzel bir şekilde alırken aynı zamanda onlara cennet müjdesini vermektedirler. Tabi bu müjdenin bütün müminlere yapıldığı hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da en azından müttaki bazı kulların ruhları alınırken kendileriyle böyle bir diyaloğun gerçekteşitini söyleyebiliriz.

Meleklerin cennet ehliyle olan diyaloglarının haşir meydanında, cennet kapısında ve cennetin içinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu diyaloglarda meleklerin, cennet ehline "selam" ifadesiyle nida etmeleri dikkat çekicidir. Müjde ve tebrikte bulunma bu diyalogların öne çıkan özellikleri arasındadır.

Kur'ân'ın verdiği bilgiler ışığında, cennet ehlinin kendi arasındaki diyalog örneklerinin daha ziyade cennetin içerisinde gerçekteşitini söylenebilir. Cennet ehlinin kendi aralarındaki diyalogların genellikle; dünya hayatındaki yaşanmışlıklarını anma, cehennem ehlinen tanıdıklarının durumunu öğrenme ve içinde buldukları nimetlere karşı Allah'a şükretme ekseninde gerçekteşitini anlaşılmaktadır. Cennet ehli, cehennemde gördükleri bazı tanıdıklarının dünya hayatındayken kendilerine yönelttikleri kuruntularından, Allah'ın inayeti sayesinde kurtulduklarını söylerken kişinin zayıf iradesiyle tek başına menfi fikir ve söylemlere karşı gelmesindeki zorluğu belirtmiş olmaktadır.

Cehennem ehlinin de ilk diyaloğunun meleklerle gerçekteşitini bildirilmektedir. Ölüm anından itibaren başlayan bu diyalogların cehennem ehli için pek de hayırlı olduğu söylenemez. Ölüm esnasında uygulanan bir çeşit azaba, sorgulamalar ve azarlamalar eşlik etmektedir. Melekler tarafından cehennem ehli olanlara, dünya hayatı esnasında taptıkları batıl ilahların durumu ölüm anında sorulmaktadır. İnkârcıların bir kısmı günahlarını itiraf ederken bazılarının ise bunu inkar etmeye çalışması hatta bu tutumlarını yeniden dirilişten sonra hesap meydanında da sürdürme çabasında olmaları hayret vericidir. Meleklerin cehennem ehli ile olan diyalogları muhtelif şekillerde; cehennem kapısında ve cehennem içinde devam etmektedir. Cehennem ehlinin, cehennemde azap gördüğü sırada iletişim kurmaya çalıştıkları arasında cehennem bekçileri bulunmaktadır. Onlardan kendileri ile Allah arasında ricacı olmalarını; Yüce Allah'ın kendilerini dünyaya geri göndermesini ya da yok etmesini talep etmektedirler. Hiç olmazsa çektikleri azabın şiddetini bir günlüğüne bile olsa hafifletmesi için yalvarmaktadırlar. Fakat her defasında melekler, onlara dünya hayatını hatırlatmakta ve kendilerine gelen elçileri dinlemedikleri için azabın kaçınılmaz olduğunu bildirmektedirler. Böylece cehennem ehli için, azabın bitmesi ya da hafifletilmesi gibi bir durum olmayacağını idrak etmekten başka çare kalmamaktadır.

Cehennem ehlinin kendi aralarındaki diyalogları haşır meydanında başlar, cehenneme sürüklendikleri yolda ve cehennemin içinde devam etmektedir. Bu diyaloglarda önce çıkan en çarpıcı detay, cehenneme girme nedeni hususunda birbirilerini sorumlu tutmaları ve birbirilerine lanet okumalarıdır. Cehennemdeki tartışmalar, genellikle saptırılmış olanlar ile saptıran kişiler arasında geçmektedir. Dünya hayatında güçsüz konumda bulunanlar, yaşadıkları dönemde güçlü konumda bulunup kendilerini saptıranlarla cehennemde tartışmaktadırlar. Kendilerinden çektikleri azabı bir parça bile olsa gidermelerini istemektedirler. Kuşkusuz bu talepte bulunanlar da taleplerinin gerçekleşmeyeceğinin farkındadırlar. Fakat kendileri de azap gören müstekbirlere acizyetlerini bildirmek veyahut en azından onları zem etmek için bu taleplerde bulunmaktadırlar. Diğer taraftan cehennemde, kuşaklar arasında hararetili tartışmalar yaşanmaktadır. Sonra gelen kuşak, önceki kuşağı kendilerini saptırmakla suçlamakta hatta bu gerekçeyi öne sürerek Allah Teâlâ'dan onlara iki kat azap vermesini istemektedirler. Bu taleplerinin Allah katından kabul görmediği ve farkında olmasalar da herkesin katmerli azap çektiği bildirilmektedir. Bütün bunlar cehennem ehlinin içinde bulunduğu çaresizliği simgelemektedir.

Cennet ehli ile cehennem ehli arasında gerçekleşen diyalogların bir kısmını cennet ehli diğer bir kısmını ise cehennem ehli başlatmaktadır. Cennet ehlinin başlattığı diyalogların nedenleri arasında ilâhî vadin hakkaniyetini müşahede etmek ve ettirmek bulunurken cehennem ehlinin başlattığı diyaloglarda ise nimetlerden istifade etme arzusu öne çıkmaktadır. Cehennem ehli, cennet ehlinden sahip oldukları suyu ve rızık niteliği bulunan nimetleri istemektedirler. Bu da onların cehennemde susuzluğu ve açlığı gideren temiz ve güzel rızıklardan mahrum olduklarını göstermektedir. Bahsedilen diyaloglar ve bunlarda geçen talepler cennet ve cehennemin konumu ya da aralarındaki iletişim hakkında da fikir vermektedir. Buna göre cennet ehli ya da cehennem ehli bir birleriyle sesli ve görüntülü olarak iletişim sağlayabilmektedirler. Fakat maddî transfer taleplerinin ise mekânların uzaklıklarından ziyade ilahi yasak nedeniyle gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Cennet ve cehennem ehliyle iletişim kurabilen diğer bir kesim ise A'raf ehlidir. A'raf ehlinin kimler olduğu hususu tartışmalı olsa da cennete girmeyi uman bir topluluk oldukları kesindir. A'raf ehli cennet ve cehennem ehlini yüzlerinden tanımakta ve onlarla diyalog kurabilmektedirler. Muhtemelen yüzlerindeki parlaklıktan cennet ehlini ve yüzlerindeki karartıdan da cehennem ehlini tanımaktadırlar.

Cennet ve cehennem arasında yer alan ve üzerinde A'râf ehlinin de bulunduğu engelin bildiğimiz şekliyle bir sûr olmaktan öte bir boyut ya da buna benzer bir sistem olma ihtimali mümkündür.

Yaşadığımız dijital dönemde pek çok yenilik bize cennet ve cehennem ehli arasındaki diyalogların daha iyi anlaşılmasını sağladığı inancındayız. Örneğin günümüz teknoloji çağında uzak mesafeleri ve fiziki mekânları aşarak ses ve görüntü aktarımı çok rahat yapılırken ahirette bunun olamayacağı düşünülebilir mi? Ayrıca günümüzde yüz ve parmak tanıma sistemleri gibi muhtelif tanıma usulleri geliştirilmişken ahirette, A'râf ehlinin cennet ve cehennem ehlini yüzlerinden tanımalarını tahayyül edememek ancak sığ bir bakışı yansıtır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Cennet, Cehennem, Cennet Ehli, Cehennem Ehli.

Analysis of the Dialogues Participated by the People of Paradise and Hell

Abstract

According to the information given by the Qur'an, there are dialogues in which the people of Paradise and Hell participate due to various reasons. It is understood that the first dialogue of the people of Paradise was with the angels. It can be said that this dialogue, which took place at the time of death, had both a physical and a verbal character. Accordingly, angels take the souls of people who will be the people of Paradise in a beautiful way, while giving them the good news of Paradise. Of course, there is no definite information that this gospel was given to all believers. But at least we can say that such a dialogue took place with some of the devout servants while their souls were being taken.

It is understood that the dialogues of angels with the people of Paradise continue in the resurrection square, at the gate of Paradise, and in Paradise. It is noteworthy that in these dialogues, the angels call out to the people of Paradise with the phrase "greetings". Giving good news and congratulation are among the prominent features of these dialogues.

When we look at the Qur'an, the examples of dialogue between the people of Paradise are mostly taking place in Paradise. In the dialogues of the people of Paradise among themselves; The themes of commemorating their experiences in the life of this world, learning the status of the people of Hell they know, and thanking Allah for the blessings they have come to the fore. The people of Paradise say that some of their acquaintances, whom they saw in Hell, got rid of the delusions that they had directed against them during their worldly life, thanks to Allah's grace. Thus, a person indicates the difficulty in opposing negative ideas and discourses alone with his weak will.

It is reported that the first dialogue of the people of Hell took place with the angels. It cannot be said that these dialogues, which started from the moment of death, are very good for the people of Hell. A kind of torment applied at the time of death is accompanied by interrogations and rebukes. The people of Hell are asked by the angels about the false gods they worshiped at the time of their death. It is astonishing that some of the deniers confess their sins, while others try to deny it, and even try to maintain this attitude in the arena of reckoning after the resurrection. The dialogues of angels with the people of Hell continue in various ways at the gates of Hell and inside Hell. While the people of Hell are being tortured in Hell, there are guards of Hell among those they try to communicate with. They demand that they be pleading between them and Allah, and that Almighty Allah send them back to the world or destroy them. They beg Allah to at least alleviate the severity of their torment, even for a day. But every time, angels remind them of the worldly life and inform them that punishment is inevitable because they do not listen to the messengers who came to them. Thus, the people of Hell have no choice but to realize that the torment will not end and its effects will not be alleviated.

The dialogues of the people of hell among themselves begin in the resurrection square, continue on the way they were dragged to hell and inside it. The most striking detail that emerges in these dialogues is that they blame each other for the reason they entered Hell and curse each other. Arguments in Hell are usually between those who were misled and those who misled them. Those

who are in a weak position in the life of this world will argue in Hell with those who were in a strong position in this world and misled them. They want them to relieve the torment they have suffered, even a little bit. Undoubtedly, those who make this demand are aware that their demands will not come true. However, they make these demands in order to inform them that those who are arrogant, who are also among those who are tormented, are at least helpless beings, or at least to insult them. On the other hand, there are heated debates between generations in hell. The next generation accuses the previous generation of perverting themselves. They even ask Allah to inflict double punishment on them by citing this justification. However, it is reported that these demands were not accepted by Allah and that everyone suffers many times more torment, even if they are not aware of it. All these symbolize the helplessness of the people of Hell.

Some of the dialogues between the people of Paradise and the people of Hell are initiated by the people of Paradise and others by the people of Hell. Among the reasons for the dialogues initiated by the people of Paradise is to observe and maintain the righteousness of the divine promise. In the dialogues initiated by the people of Hell, the desire to benefit from blessings comes to the fore. The people of Hell want from the people of Paradise the water they have and the bounties that have the quality of sustenance. This shows that in addition to their thirst in Hell, they are deprived of clean and beautiful sustenance that quenches hunger. The mentioned dialogues and the demands in them also give an idea about the position of heaven and hell or the communication between them. Accordingly, the people of Paradise or Hell can communicate with each other through audio and video. However, it is understood that the material transfer requests were not realized due to the divine prohibition rather than the distance of the places.

Another group that can communicate with the people of Paradise and Hell is the people of A'raf. Although the issue of who the people of A'raf are is debatable, it is certain that they are a community hoping to enter Paradise. The people of A'raf recognize the people of Paradise and Hell by their faces and can communicate with them. They probably recognize the people of Paradise by the brightness on their faces and the people of Hell by the darkness on their faces.

It is possible that the barrier between Paradise and Hell, on which the people of A'raf is located, is more than a wall as we know it, it is a dimension or a similar system.

We believe that many innovations in the digital era we live in provide us with a better understanding of the dialogues between the people of heaven and hell. For example, in today's technology age, while sound and image transmission is carried out very easily by exceeding long distances and physical spaces, is it possible to think that this will not happen in the hereafter? In addition, while various recognition methods such as face and finger recognition systems have been developed today, not being able to imagine the people of A'raf recognizing the people of heaven and hell from their faces in the hereafter only reflects a shallow view.

Key Words: Qur'an, Paradise, Hell, People of Paradise, People of Hell.

Giriş: İslâmî Perspektifte Cennet ve Cehennem

İslâm inancına göre Allah Teâla'nın, yaşamı ve ölümü yaratmasının amacı iyi amel hususunda insanları ve cinleri sınamaktır.¹ Buna göre insanların dünya hayatındaki en temel görevleri, daha iyi amelde bulunmak olmalıdır. İnsan, dünya hayatında iyi amelde bulunmakla yaratılış amacına uygun hareket ettiği gibi ahiret hayatında da ilâhi ikramın en güzel tezahürlerinden olan cennete girmeye mazhar olacaktır.² Nitekim âyet-i kerimelerde cennetin, yaratılış amacının gereği olarak iyi amelde bulunanların mükâfatı olduğu açıkça belirtilmektedir.³ Unutulmamalıdır ki iyi amellerin başında iman ve takva gelmektedir. Buna karşın insanların, kötü amel işlemekle, en başta yaratılış amaçlarına muhalif davranmış olacakları bilinmektedir. Kuşkusuz insanoğlunun işlediği en büyük kötü amel şirk ve inkârdır. Bu günah, Allah katında cehennem gibi büyük bir cezanın nedenidir. Nitekim Kur'ân'a göre cehennem varlık nedeni inkârcıları cezalandırmaktır.⁴

Kur'ân-ı Kerim'de cennet ve cehennem yanısıra onların sakinleriyle ilgili oldukça çarpıcı ve ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Cennet; mümin, müttakî kullar için sonsuz mutluluk yurdu olarak tasvir edilirken, cehennem inkârcılar için ebedî ve kesintisiz azap yeri olarak betimlenmektedir.

Kur'ân'da bu bağlamda malumat verilen meselelerden biri de cennet ve cehennem ehlinin iştirak ettiği diyaloglardır. Gerçek şu ki bu mevzu dâhil olmak üzere ahirete dair bütün konular gaybî konular olup bunlar hakkında ancak semavî kaynaklı naklî bilgiler sayesinde bilgi sahibi olabiliriz. Bu makalede de başta Kur'ân olmak üzere naklî bilgiler ışığında cennet ve cehennem ehlinin içinde bulunduğu diyalogları kritize etmeye, yorumlamaya çalışacağız.

1. Cennet ve Cehennem Kavramlarının Etimolojik Kritiği ve Kur'ân'daki Kullanımları

Cennet, temel anlamında "örtmek, gizlenmek" anlamı bulunan c-n-n kökünden gelen bir isim olup sözlükte "ağaç gibi bitkilerle toprağı örtünen bahçe" manasına gelmektedir. Ayrıca c-n-n kökünden gelen kelimelerin ekseriyetinin temel anlamında "örtmek, gizlenmek" anlamı bulunmaktadır.

¹ Mülk, 67/2.

² Teceli Karasu, *Din Eğitimiinde İşlevsel Akıl* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 14.

³ A'râf, 7/43; Ra'd, 13/24.

⁴ Bakara, 2/24)

Örneğin anne rahmindeki çocuğa, görünmediği için aynı kökten gelen “cenîn”; defnedilen ölüyü göstermediği için kabre “cenen”; aklî melekesini yitiren insanlara “mecnûn” ve göğüs kemiği içerisinde saklı bulunan kalp için de “cenan” denilmektedir. Cinlere, görünmeyen varlıklar olduklarından dolayı “cin” ismi verilmiştir.⁵

Kavram olarak “cennet” kelimesi, ahirette Müslümanların gideceği yere denilmektedir. Kelimenin kavramsallaşmış anlamını kök anlamıyla ilişkilendiren dil bilimcilerden İbn Faris’e (ö. 395/1004) göre “cennet”, dünya hayatı açısından görünmeyen bir mükâfat olduğu için bu ismi almıştır.⁶ İsfahânî’ye göre ise yeryüzündeki bahçelere benzediğinden veya sahip olduğu nimetlerin insanlara görünmemesinden dolayı bu ismi almıştır.⁷

Kur’ân-ı Kerim’de cennet kelimesi farklı formlarda toplamda 147 defa geçmektedir. 115 yerde ahirette, müminlerin ilâhî mükâfata mazhar olacakları mekânın ismi, altı yerde Hz. Adem ile Hz. Havvâ’nın yer yüzüne indirilmelerine kadar kaldıkları mekânın ismi, bir yerde me’vâ cenneti olarak sidretü’l-müntehânın civarındaki makânın ismi, yirmi beş yerde ise dünyevî bağ, bahçe anlamında kullanılmıştır.⁸

Kur’ân-ı Kerim’de cennet, ebedî saadet yurdu olarak Müslümanların arzu ettikleri her şeyi bulabilecekleri sonsuz nimetler diyarı olarak tasvir edilmektedir.⁹ Kur’ân-ı Kerim’de cennet için Cennetü’n-naîm, Adn, Firdevs, Hüsnâ, Dârüsselâm ve Dârülmukâme gibi isimler de kullanılmaktadır.¹⁰

Cehennem kelimesinin köken olarak hangi dilden olduğu tartışmalıdır. Farsça ya da Grekçe kökenli olduğu söylene de İbranicede “gehinnom”

⁵ İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luga ve Sihahu’l-Arabiyye* (Beyrût: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1990), 5/2094; Ebu’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu’cemu Makayisi’l-Lüğa* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1979), 1/421-422; Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân* (Mekke: Mektebetu’n-Nezâr Mustafa el-Baz, ts.), 1/128-129; Ahmed b. Yusuf b. Abdüddâim Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz fî Tefsîri Eşrâfi’l-Elfâz* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1996), 1/348-349.

⁶ İbn Fâris, *Mu’cem*, 1/421-422.

⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 1/128-129.

⁸ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Matbaatu Dâri’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1945), 180.

⁹ Zührûf, 43/71; Muhammed, 47/15; Mütaffifîn, 83/22-28; vd.

¹⁰ Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, ed. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetu’l-İlmiyye, ts.), 2/352-353.

(hinnom vadisi) anlamındaki kelimedenden geldiği görüşü ağırlıktadır.¹¹ Tutuşturulmuş ateşin isimlerinden biri, derin kuyu gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir.¹² Terim olarak ise Allah'ın kullarını azab ettiği ateşin isimlerinden biridir.¹³ Bazı alimler, “*Şüphesiz cehennem onların (azgınların) hepsinin toplanacağı yerdir. O cehennem yedi kapısı bulunur ki onlardan (azgınlardan) kimin hangi kapıdan gireceği belirlenmiştir.*”¹⁴ âyetini delil göstererek cehennem, insanların azap gördüğü bütün tabakaların ismi olduğunu söylemişlerdir.¹⁵

2. Cennet ve Cehennem Ehlinin İştirak Ettiği Diyaloglar

1.1. Cennet Ehlinin İştirak Ettiği Diyaloglar

1.1.1. Cennet Ehli İle Meleklerin Arasında Geçen Diyaloglar

Cennet ehlinin meleklerle doğrudan ilk diyalogları, ölüm sırasında başlamakta; kabirde, haşır meydanında ve cennette devam etmektedir. Cennet ehlinin meleklerle diyalogları “selam” ile başlar, “selam” ile devam eder. Kuşkusuz meleklerin cennet ehline dönük sarf ettiği selam ifadesi, Allah katından her türlü kötülük ya da sıkıntıdan güven içinde olmak anlamına gelmektedir.¹⁶ Ölüm anında meleklerin “selam”ı aynı zamanda ölümün suhuletle geçeceği, yeniden dirilişten sonraki aşamaların da selametle geçeceğinin en kati işaretlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu meseleyi âyetler ışığında ve müfessirlerin yorumu bağlamında biraz daha detaylandırabiliriz.

“Melekler, onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, “Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete” derler.”¹⁷ meâlindeki âyette belirtildiği üzere ruhları kabzetmekle muvazzaf Melekler, müttakilerin ruhlarını salih/iyi kişiler olarak kabzetmektedirler. Âyetten çıkarılacak diğer bir anlam ise takva sahiplerinin vefatının güzel, rahat ve elem olmaksızın

¹¹ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/225.

¹² Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1892; Ebu'l-Fazıl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts), 1/715; İsfahânî, *Müfredât*, 1/133.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/715.

¹⁴ Hicr, 15/43-44.

¹⁵ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, 1/355.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. (Kahire: Hecer, 2001), 21/ 269.

¹⁷ Nahl, 16/32.

gerçekleştiğidir.¹⁸ Bu durumda¹⁹ âyetin anlamı şöyle olmaktadır: *“Onlar ki Melekler, ruhlarını güzel ve rahat bir şekilde alırlar ve onlara: “Selam size, yaptığımız işlere karşılık girin cennete derler.”* Diğer taraftan âyette “selam üzerinize olsun, girin cennete” sözünün ne zaman söylenmiş olabileceği noktasında iki görüşün olduğunu belirtmek gerekir. Birinci görüşe göre bu söz, muttakilerin ölümleri sırasında²⁰ diğeri ise cennete girişleri sırasında Melekler tarafından kendilerine söylenmektedir.²¹ Fakat âyetteki ifadelere dikkatle bakıldığı zaman mezkûr sözün, ölüm melekleri tarafından müttaki olan şahsın ruhu kabz edilirse kendisine söylendiği görüşü daha isabetli görünmektedir.

Hemen belirtmek gerekir ki melekler tarafından müttakilere vefatları sırasında, henüz haşir gerçekleşmeden, mizan kurulup hesap verilmeden cennete girecekleri müjdesinin verilmesi oldukça çarpıcıdır. Bu durumun Yüce Allah'ın, müttaki kullarına büyük ikram ve ihsanı olduğu açıktır. Bunu Yüce Allah'ın, takva sahibi kullarına vefatları sırasında, ahiretteki akıbetleri hakkında endişe duymamaları için ikramda bulunmayı murad etmesinin bir tezahürü olarak görmek mümkündür.

Cennet ehlinin meleklerle diğeri bir diyalogları, cennetin kapısında gerçekleşmektedir.

*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selam olsun! Yuvanız tertemiz olmuştur. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin."*²²

Meâlini verdiğimiz âyet-i kerimede belirtildiği üzere cennetin bekçileri olan meleklerin, cennetin girişinde Allah'ın müttaki kullarıyla bir diyalogları olmaktadır. Tefsirlerde verilen bilgilere göre bahsedilen takva sahipleri, dünya hayatında iken ilâhî emirleri hakkıyla yerine getiren, yalnızca Allah Teâla'yı ilah bilip ve yalnızca ona ibadet eden insanlardır.²³

¹⁸ Nâzi'ât 79/2. ayette de benzer bir hususa işaret edilmektedir.

¹⁹ Ebu'l-Hasan Ali b Muhammed b Habîb Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/187.

²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 14/213.

²¹ Ebü'l-Hasan b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Müessestü't-Tarîhi'l-'Arabî, 2002), 2/467.

²² Zümer, 39/73.

²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 20/265.

Zümer, 39/73. âyet-i kerimeden anlaşılın; cennet ehli, haşr meydanından cennete doğru gruplar halinde sevk edilmekte ve cennet bekçileri olan melekler de grubun tamamına aynı anda selam ve müjde vermektedirler. Başka bir ifadeyle cennetin girişinde cennet ehli ile melekler arasında bireye özgü bir diyalogdan ziyade toplu bir diyalogun gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz.

Cennet ehlinin melekler ile başka bir diyalog/diyalogları ise cennetin içerisinde gerçekleşmektedir. Cennete layık olan aile fertlerinin hep birlikte girecekleri Adn cennetlerinin her kapısından onların yanlarına varan melekler kendilerine, *"Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir"*; *"İşte size cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık o sizin oldu."*²⁴ diye sesleneceklerdir.

Bu âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla melekler, cennetin muhtelif kapılarından cennet ehlinin yanına varabilmektedir. Meleklerin cennet ehliyle olan bu diyaloglarında tebrik ve müjdeleme öne çıkmaktadır. Cennete giriş nedeni olarak bilhassa "sabrın" vurgulanması dikkatleri celp etmektedir. Burada zikredilen sabrın ne olduğu hakkında yapılan yorumlara kısaca yer verilmesi isabetli olacaktır. Kısa başlıklar halinde belirtmek gerekirse âyette bahsedilen sabır, Allah'ın emirlerini yerine getirmede sabır, dünya hayatında fakirliğe karşı sabır, Allah yolunda cihad etmede sabır, malayani şeylerden kaçınma hususunda sabır, sevilen şeylerin kaybedilmesine karşı sabır ve nefsanî arzu ve isteklere karşı sabırdır.²⁵

Melekler, cennet ehline dünya hayatındayken sabretmelerine ya da iyi amellerine karşılık cennete girdiklerine, onu mesken edindiklerine vurgu yaparken, cennet ehli bu nimetlere karşı şükürlerini şu sözlere ifade etmektedirler: *"Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda varis kılan Allah'a mahsustur. Salih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzeldir!"*²⁶ Cennet ehli, bütün bunların Allah'ın ikramı sayesinde olduğunu her fırsatta belirtmeyi ihmal etmemektedirler:

"(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: "Bizi bu nimete

²⁴ Ra'd, 13/23-24; A'raf, 7/43.

²⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 3/109.

²⁶ Zümer, 39/74.

kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz bu nimeti kendiliğimizden elde edemezdik. Hakikaten rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler."²⁷

Gerçekten de cennet ehlinin, bunların ancak ilâhî ikram olduğunu beyan etmeleri anlamlıdır. Çünkü sabır göstermek ya da genel olarak iyi amellerde bulunmak ancak Allah'ın inayeti sayesinde gerçekleşmektedir. Tek başına cennete girmeye kifayet eden hususlar değildir. Zaten bunların gerçekleşmesinde insanın payı oldukça mahduttur. Cüzî bir irade dışında iyi amellerin oluşmasındaki rolleri çok sınırlıdır. İyi amellerde bulunma gücü ve imkânını veren Yüce Allah'tır. Buna karşın insanın kötülükteki dahli bu kadar sınırlı değildir.²⁸ Kısacası sabır dâhil amel-i salih adına yapılan bütün işler, esas itibariyle Allah Teâla'nın takdir ve ikrâmı sayesinde gerçekleşmektedir. Her hâlükârda hidâyetin gerçek sahibi Yüce Allah'tır. Dolayısıyla cennet ehli, cenneti mesken edinmeleri hususunda kendi nefislerine herhangi bir pay vermeyerek hem hakikati beyan etmiş hem de ilâhî ikrama karşı şükürlerini belirtmiş olmaktadır. Kaldı ki cennet ehlinin aksi bir söylem içinde olmaları da beklenmez. Zira onların kalbinde menfi hiçbir şeyin kalmadığı gerek aynı âyette, gerekse başka âyetlerde açıkça belirtilmektedir.²⁹ Sözün özü, kalbi her türlü kötü duygudan arındırılmış olan cennet ehlinin, cennete girmelerinin sebebi olarak sadece kendi amellerini göstermeleri düşünülemez. Meleklerin cennet ehlinin dünya hayatındaki iyi amellerine işaret etmelerini ise Allah Teâla'nın salih amel işleyenlere vadettiği mükâfatın hak olduğunun ikrar edilmesi ve bu amellerin Allah katında ne kadar değerli olduğunun bildirilmek istenmesi olarak anlayabiliriz.

1.1.2. Cennet Ehlinin Kendi Arasında Geçen Diyalogları

Kur'ân-ı Kerim'de verilen bilgilere göre cennette, cennet ehli ile melekler arasında çeşitli diyaloglar gerçekleştiği gibi cennet ehli arasında da bazı diyaloglar gerçekleşmektedir. Bu diyalogların amaç ve mahiyetlerine ilişkin malumatı iki âyet grubu ekseninde irdelemeye çalışalım:

Cennettekiler birbirlerine dönüp sorarlar:

²⁷ A'raf, 7/43.

²⁸ Bu husustaki ilgili âyetler için bkz.: Nisa, 4/79.

²⁹ Örnek için bkz.: Hicr, 15/47.

Derler ki: "Daha önce biz, aile çevremiz içinde bile (ilâhî azaptan) korkardık."

"Allah bize lütfetti de bizi vücudun içine işleyen azaptan korudu."

Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur."³⁰

Bu âyetlerden anlaşıldığı üzere cennet ehli, birbirilerine sorular sormaktadırlar. Bu sorulardaki asıl amacın, ilâhî vaadin hak olduğunun ikrar edilmek istenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mevzu bahis âyetlere bakıldığında cennet ehli arasında gerçekleşen konuşmanın özünde yine ilâhî ikram ve nimeti beyan etme arzusunun olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre cehennem azabından kurtulup cennete girmiş olmalarının asıl nedeni Allah'ın lütfudur. Bununla birlikte dünya hayatındayken endişe duydukları/korktukları şeye de atıfta bulunmaları dikkat çekicidir. Âyette zikredilen endişe ya da korkunun mahiyeti hakkında müfessirlerce muhtelif yorumlar yapılmıştır. Örneğin İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) dayandırılan bir rivâyete göre mezkûr âyetlerde bahsi geçen sohbet, dünya hayatında yaşanan korku ve yorgunluğun anılmasıdır.³¹ İbn Aşur'a (ö. 1973) göre bu konuşmanın cennette aynı soydan olan insanlar arasında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Buna göre âyette bahsi geçen konuşma daha önce vefat etmiş olanlar ile onlara sonradan kavuşan zürriyetleri arasında geçmektedir. Âyette zikredilen endişe/korku ise daha önce vefat edenlerin zürriyetlerine kavuşamama noktasında duydukları endişe ya da korkudur ki bu endişelerinden cennette doğrudan zürriyetlerine bahsetmektedirler.³² Fakat konuşma, her ne kadar aile fertleri arasında geçse de hemen sonraki âyet olan Tûr 52/27. âyetine bakıldığında endişe duyulan, korkulan husus zürriyetin durumundan çok kendi akıbetleri olduğu açıktır. Buna göre Tûr 52/26. âyetin anlamı *"daha önce biz kendi ailemiz içerisinde Allah'ın azabından korkardık."* şeklinde olması isabetli görünmektedir. Burada başka bir husus daha bulunmaktadır ki o da dünya hayatında ilâhî azaptan korkmak ile ahirette azaptan emin olmak arasında bir ilişkinin kurulabileceğidir. Şinkitî (ö. 1974) bu âyete atıfta bulunarak dünya hayatında ilâhî azaptan korkmanın ahirette o azaptan selamette olmanın sebebi olduğunu

³⁰ Tûr, 52/25-28.

³¹ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd Begavî, *Mealimu't-Tenzil* (Beyrût: Dâru Tayyibe, 1997), 7/390.

³² Muhammed Tâhir İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus, 1997), 27/56-57.

söylemektedir. Ona göre bunun diğer bir anlamı da dünya hayatında Allah'ın azabından çekinmeyen insanın ahirette bu azaptan emin olamayacağıdır.³³

Cennette, cennet ehlinin kendi aralarındaki diyalogları bağlamında zikredeceğimiz ikinci âyet grubunun meâli şöyledir:

"Böyleyken, kimi kimine yönelmiş olarak, birbirlerine soruyorlar:

Bir sözcü der ki: "Benim bir yakınım vardı."

"Derdi ki: Sen de gerçekten (dirilişi) doğrulayanlardan mısın?"

"Bizler öldüğümüz, toprak ve kemikler olduğumuzda mı, gerçekten biz mi (yeniden diriltilip sonra da) sorguya çekilecekmiz?"

(Konuşan yanındakilere) Der ki: "Sizler (onun şimdi ne durumda olduğunu) biliyor musunuz?"

Derken, bakıverdi, onu 'çılğınca yanan ateşin' tam ortasında gördü.

Dedi ki: "Andolsun Allah'a, neredeyse beni de (şu bulunduğun yere) düşürecektin."

"Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, muhakkak ben de (azab yerine getirilip) hazır bulundurulardan olacaktım.

"Nasıl, ölecek olanlar biz değil miydik?"

"Yalnızca birinci ölümümüzden başka (öyle mi)? Ve biz azaba uğratılacak olanlar değil miymişiz?"

Şüphesiz, bu, asıl büyük 'kurtuluş ve mutluluğun' ta kendisidir."³⁴

Bu âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla cennet ehli arasında konuşulan konular arasında yeniden diriliş, hesap, ceza ve mükâfatın hak olduğunun teyit edilmesi gelmektedir. Buna göre dünya hayatındayken bunları inkâr edenlerin akıbeti hakkında malumat verilmektedir. Cennet ehli arasındaki bu diyalogdan, onların dünya hayatındayken tanıdıkları inkârcıların akıbetini merak ettikleri sonucunu çıkarmak mümkündür. Ayrıca âyetlerde verilen malumattan cennet ehlinin bu minvaldeki meraklarını giderme imkânına sahip olduklarını da öğrenmiş olmaktayız. Zira âyetlerde beyân edildiği üzere cennet ehli,

³³ Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar Şinkiti, *Edvâ'u'l-Beyân* (Mekke: Dâru Alemi'l-Fevâvid, 2005), 7/733.

³⁴ Saffat: 37/50-60; bu husustaki diğer âyetler için bkz.: Müddessir 74/39-47

cehennemde bulunan kişilerden dilediklerinin durumunu öğrenebilmekte ve onların içinde buldukları azabı müşahede edebilmektedirler. Öte yandan bu bağlamda zikri geçen *"Dedi ki: "Andolsun Allah'a, neredeyse beni de (şu bulunduğu yere) düşürecektin."* meâlindeki âyette geçen konuşmayı iki şekilde anlamak mümkündür. Birincisi, cennetteki kişi, durumunu merak ettiği inkârcı yakınına doğrudan bu sözleri yöneltmektedir. Diğeri ise cehennem ehlinin içinde bulunduğu durumu müşahede eden cennet ehlinin bu sözleri, bir şükür ifadesi olarak kendi kendine söylemiş olmasıdır.

Cennet ehli arasında geçen mezkûr diyalogda, inkârcıların dünya hayatındayken yeniden diriliş ve hesap vermeyi inkâr ederken ileri sürdükleri bahanelerden, müminlerin de etkilenme tehlikesinden söz edilmekte ve bu tür bahanelere kapılıp inkârcılığa sapmaktan kurtulmanın ancak Yüce Allah'ın rahmeti sayesinde gerçekleştiğinin açık itirafı yapılmaktadır.

1.2. Cehennem Ehlinin İştirak Ettiği Diyaloglar

1.2.1. Cehennem Ehli İle Melekler Arasında Geçen Diyaloglar

Meleklerin cehennem ehli ile ilk diyalogları ölüm anından itibaren başlamaktadır. Meleklerin inkârcılarla olan bu aşamadaki diyaloglarını soru, azarlama ve azap uygulama şeklinde özetlemek mümkündür. Örneğin *"Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, "Tadın bakalım yangın azabını!" diyerek canlarını alırken bir görseydin!"*³⁵ âyetinde bahsi geçen inkârcılar ölüm anlarında, melekler tarafından azarlanmakta ve kendilerine azap uygulanmaktadır. Fakat bu azabın niteliği ve kapsamı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Tefsirlerde bu inkârcıların kimler olduğu hususunda muhtelif bilgiler yer almaktadır. Bazı tefsirlerde bu inkârcıların Bedir savaşında öldürülen kâfirler olduğuna dair rivâyetler olsa da herhangi bir istisna yapılmadan genel olarak bütün inkârcılarla alakalı olduğunu zikreden rivâyetler de bulunmaktadır.³⁶ Kısacası azabın kapsamı hususunda tartışma olsa da meleklerin en azından bazı cehennem ehli inkârcılar ile ilk diyaloglarının ölüm anından itibaren başladığı muhakkaktır.

Diğer taraftan meleklerin, inkârcıların ölümleri sırasında onlara sorular sordukları anlaşılmaktadır.

³⁵ Enfâl, 8/50.

³⁶ Begavî, *Mealimu't-Tenzil*, 7/367-368.

“... Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken, ‘Allah’ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede?’ derler. ‘Bizden sıvışıp gittiler’ diye cevap verirler. Ve (dünyadayken) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik ederler.”³⁷

Âyetin ifadesinde görüldüğü üzere melekler, inkârcılardan ölüm esnasında ilahlarının nerede olduklarını, onlara neden yardım etmediklerini sormaktadır. Kuşkusuz meleklerin buradaki soruları inkârcıların Allah dışında taptikları ilahların batıl olduğunu, ölüm anından itibaren onlara hatırlatmaktır. Bu minvaldeki sorulara karşı inkârcıların verdikleri cevaplar ise hep aynı nitelikte olmamıştır. A’raf 7/37. âyetinde bahsi geçen inkârcılar, ölüm anında inkârcı olduklarını itiraf ederken *“Kendilerine kötülük edip dururken canlarını meleklerin aldığı kimseler, ‘Biz hiçbir kötülük yapmadık.’ diyerek boyun büküp teslim olurlar. ‘Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!’³⁸* âyetinde bahsedilen müşrikler ise bunu inkâr etmeye çalışmaktadırlar. Aşağıdaki âyetlere bakıldığında bu tür insanların sadece ölüm anında değil mahşerde de benzer bir tutum içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah’a ortak koşanlara “Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?” diyeceğiz.

Sonra onların mazeretleri “Rabbimiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık” demekten başka bir şey olmadı.”³⁹

İnkârcılardan bazılarının dünyadayken müşrik oldukları halde gerek ölüm anında gerekse yeniden dirilişten sonra haşir meydanında, bunu inkâr etmeye çalışmaları oldukça dikkat çekicidir. Muhtemelen inkârcılar, kurtuluşlarına vesile olur beklentisiyle Allah’a isyan etmediklerini, kötü amelde bulunmadıklarını söylemektedirler.⁴⁰ Fakat söylediklerinin yalan olduğu bilgisi Allah katında mevcuttur. Nitekim âyette onların dünya hayatında kötü davranışlarda buldukları ve insanları Allah yolundan uzaklaştırdıkları belirtilmektedir. Böylece inkârcıların ölüm anında ya da sonrasında bu minvalde söylediklerinin yalan olduğu açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.⁴¹

³⁷ A’raf, 7/37.

³⁸ Nahl/16/28.

³⁹ En’am, 6/22-23.

⁴⁰ Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 2/278-279.

⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*. 9/189.

Ölüme ve yeniden dirilişe tanıklık eden hatta bizzat yaşayan bu müşriklerin, yeniden dirilişten sonra bile halen yalana başvurmaları ya da yaptıkları amelleri inkâr etmeyi bir kurtuluş yolu olarak görmüş olmaları hayret vericidir. Esasen çözüm olarak düşündükleri bu yolun da yine kendi aleyhlerine olduğu *Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerini nasıl bırakıp gitti!*⁴² âyetinde çok net bir şekilde belirtilmektedir.

Cehennem ehli ile melekler arasındaki diğer bir diyalog ise ahirette sorgulamanın yapıldığı yerde; onların cehenneme sürüklendikleri yolda gerçekleşmektedir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle belirtilmektedir:

*“(Allah, meleklerine emreder:) Zalimleri, onların aynı yoldaki arkadaşlarını ve Allah’tan başka tapmış oldukları putlarını toplayın. Onlara cehennem yolunu gösterin. Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler! Size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz? Evet, onlar o gün zilletle boyun eğeceklerdir.”*⁴³

*O küfredenler, bölük halinde cehenneme sürülür. Nihâyet oraya geldikleri zaman cehennem kapıları açılır, bekçileri onlara: Size, içinizden Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi? derler. “Evet geldi” derler ama, azap sözü kâfirlerin üzerine hak olmuştur.*⁴⁴

Zümer 39/71. âyette bahsi geçen cehennem bekçileri ile cehennem ehli arasındaki konuşma, anlaşıldığı kadarıyla cehennem girişinde gerçekleşmektedir. Ayrıca bu konuşma herhangi bir bireye özel değil gruplar halinde gelenlerin tamamına yapılmaktadır. Bu da gelen grupların aynı nedenlerle azaba müstahak olabileceklerini akla getirmektedir. Ayrıca cehenneme girmeyi müstahak kılan nedenler doğrudan melekler tarafından muhataplarına sorulmaktadır. Buna göre Melekler, Allah'ın elçilerine indirdiği kitaplarının ve elçileri vasıtasıyla gönderdiği delillerinin cehennem ehline ulaşip ulaşmadığını bizzat kendilerine sormaktadırlar. Bu sayede bizler Allah'ın insanlara elçi göndermesinin sebebini, gönderilen elçilerin nitelikleri ve misyonları hakkında da malumat sahibi olmaktadır. Binaenaleyh vazifeleri ilâhî

⁴² En'am, 6/24.

⁴³ Saffat, 37/22-26.

⁴⁴ Zümer, 39/71.

mesajları tebliğ etmek ve gönderildikleri toplumu uyarmak olan Allah'ın elçilerinin, ilâhî mesajlara karşı çıkanlara ahiretteki azabı hatırlattıkları ve bu hususta kendilerini uyardıkları teyit edilmiş olmaktadır. Âyet-i kerimede "içinizden/sizden elçiler" ifadesi ise gönderilen elçilerin niteliği hakkında malumat taşımaktadır. Bu ifadeden hareketle elçilerin insan olmalarının yanı sıra gönderilen toplumdan biri oldukları hatırlatılmaktadır. Devamında cehennem ehlinin, meleklerin bahsettiği nitelik ve misyonda peygamberlerin geldiğini itiraf ettikleri görülmektedir. Bütün bu mesajlarda Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve getirmiş olduğu ilâhî mesajları tekzip edenler için birer uyarı anlamı taşıdığı da unutulmamalıdır.

Söz konusu âyetlerde verilen bilgilere baktığımızda inkârcılar, cehennem kapısına geldiklerinde bu tutumlarının kendilerine fayda sağlamayacağını anlamış olmalı ki artık işledikleri günahları inkâr etmekten vazgeçip hakikati itiraf etmeye başlamışlardır. Bu duruma aşağıdaki âyetler ışığında yakından bakabiliriz:

Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar

Onlar da şöyle derler: "Evet, bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve 'Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz' demiştik."

Sonra şöyle hayıflanırlar: "Eğer uyarılara kulak vermiş veya aklımızı kullanıp düşünmüş olsaydık, şimdi şu çılgın alevli ateşin yoldaşları arasında bulunmazdık!"⁴⁵

Yukarıdaki âyeti kerimelerde belirtildiği üzere cehennemin bekçileri, cehenneme atılan her gruba "size uyarıcı gelmedi mi" diye soru sorarlar. Buradaki soru, bugün atıldığımız cehennem azabına karşı dünya hayatındayken sizi uyarılar olmadı mı manasındadır. Buna karşın çok açık bir şekilde kendilerine uyarıcının geldiği halde onları yalanladıklarını ve Allah'ın kendilerine herhangi bir şeyi indirmediklerini söylediklerini itiraf etmektedirler. Onlara kulak verip, öğütlerini dinler, davette buldukları şeyler hususunda

⁴⁵ Mülk 67/8-11.

aklımızı başımıza alsaydık bugün bu azabın içinde olmazdık demektedirler.⁴⁶ Böylece cehennem ehli bu aşamada, inkârda bilerek ısrar ettiklerini belirtmiş olmaktadır. Bu âyetin mefhum-i muhalifinde hak olana kulak veren ve aklını kullanan müminlere de bir müjde verilmektedir.⁴⁷

Gerçekten de artık hiçbir bahanenin fayda sağlamayacağı, yolun sonuna gelindiği, işledikleri günahlar nedeniyle azabın kaçınılmaz olduğu inkârcılara bildirilecektir.⁴⁸ İnkârcılar cehennemden çıkmak istediklerinde, her defasında gerisin geri onun içine atılacaklardır.⁴⁹ Fakat cehennem azabı o kadar çetindir ki orada bulunanlar, bazen azabın hafifletilmesini, bazen de ölüp yok olmalarını isterler: *“Ateşte olanlar cehennem bekçilerine, ‘Rabbimize yalvarın da (hiç değilse) bir gün bizden azabı hafifletsin’ derler.”*⁵⁰ ; *“(Görevli meleğe şöyle seslenirler:) ‘Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.’”*⁵¹ Ne var ki rivayetlere göre yüz yıl ya da bin yıl gibi uzun bir süre sonra ancak kendilerine şu sözlerle cevap verilecektir. *“...siz hep böyle kalacaksınız.”*⁵² Mâlik’in⁵³ bu şekildeki cevabı ise inkârcılar için hiçbir kurtuluş yolunun olmayacağını kanıtı niteliğindedir.⁵⁴

1.2.2. Cehennem Ehlinin Kendi Aralarındaki Diyalogları

Cehennem ehli arasındaki diyaloglar daha ziyade tartışma, karşılıklı suçlamalar ya da itiraflar şeklinde olmaktadır. Dünya hayatında Allah’ın elçilerine ve emirlerine karşı çıkma hususunda birbirlerine destek verenler, yoldaş olanlar kıyamet gününde birbirleriyle düşman olacaklardır. *O gün, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar.*⁵⁵ Buna karşı Allah’a itaat hususunda birbirilerine destek olanlar, kardeş olanlar için ise böyle bir durum söz konusu olmayacaktır.⁵⁶

⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*. 23/125.

⁴⁷ Abdulkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât* (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitâb, 2000), 3, 612.

⁴⁸ İlgili âyet için bkz.: Ahkaf: 46/20

⁴⁹ Hac, 22/22

⁵⁰ Mü'min, 40/49.

⁵¹ Zuhrûf, 43/77.

⁵² Zuhrûf, 43/77.

⁵³ Cehennemde, zebânilerin başında yer alan Mâlik’in cehennemi tutuşturan melek olduğu belirtilmektedir. Hadislerde verilen bilgilere göre Hz. Peygamber, Mâlik’i isra ve mi’rac esnasında görmüştür. Bkz.: Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”, 7; “Enbiyâ”, 24; “Cenâ’iz”, 93.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*. 20/649.

⁵⁵ Zuhrûf, 43/67.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*. 20/639.

Cehennem ehli arasındaki ilk tartışma, cehenneme sürüklendikleri yolda melekler tarafından sorgulanırken yaşanmaktadır. Melekler dünya hayatında inkâr ve zülüm konusunda birbirilerine destek çıkan inkarcılara o güne de atıfta bulunarak *“Size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz?”*⁵⁷ şeklindeki iğneleyici soruları üzerine kendi aralarında tartışmaya başlamaktadırlar:

(İşte bu duruma düştükleri vakit) onlardan bir kısmı, diğerlerine yönelir, birbirlerini sorumlu tutmaya çalışırlar. (Uyanlar, uydukları adamlara:) Siz bize sağdan gelirdiniz (iyi niyetliymiş gibi) derler. (Ötekiler de:) “Bilâkis, siz inanan kimseler değildiniz.” derler. Bizim sizi zorlayacak bir gücümüz yok. Fakat siz kendiniz azgın bir toplum idiniz.»
*“Artık Rabbimizin sözü (azap) bizim hakkımızda gerçekleşti. Biz onu mutlaka tadacağız.” “Evet, biz sizi saptırdık. Çünkü biz de sapkın kimselerdik.” Artık onlar o gün azapta ortaktırlar.*⁵⁸

Cehennemde yaşanan tartışmalardan biri, dünya hayatındayken güçsüz konumunda bulunanlar ile büyüklük taslayanlar arasında geçmektedir. Körü körüne büyüklük taslayanlara tabi olan güçsüzler, müstekbirlerden üzerlerindeki azabı bir parça bile olsa kaldırımlarını talep ederken onlar, Allah’ın mümin ve kafir kulları arasında verdiği hükmü hatırlatarak böyle bir imkanlarının olmadığını ve kâfirlerin hep birlikte taktir edilen azabı çekmek dışında bir seçeneklerinin bulunmadığını söyleyeceklerdir.⁵⁹ Cehennem amansız ve kesintisiz azabı, onları o kadar zor durumda bırakacak ki cehennem bekçilerinden şunu yalvaracaklardır: *“Rabbimize yalvarın da (hiç değilse) bir gün bizden azabı hafifletsin.”*⁶⁰ Ne var ki cehennem ehlinin bu tür taleplerinin hiçbir şekilde karşılık bulmayacağı, cehennem bekçileriyle onlar arasında geçen şu diyalogdan açıkça anlaşılmaktadır: *“Size peygamberleriniz açık mucizeler getirmemiş miydi?” Onlar, “Evet, getirmişti” derler. (Bekçiler), “Öyleyse kendiniz yalvarın” derler. Şüphesiz kâfirlerin duası boşunadır.*⁶¹

Cehennemde inkâr yolunun yoldaşları birbirilerine lanet okurken, aynı inkâr yolunu takip eden kuşaklar arasında da tartışmalar yaşanmaktadır. Sonra

⁵⁷ Saffât, 37/25.

⁵⁸ Saffât, 37/27-33; bu husustaki âyetlerden bazıları için bkz.: A'râf, 7/38; Ahzâb, 33/66-68

⁵⁹ İlgili âyetler için bkz.: Mü'min, 40/47-48.

⁶⁰ Mü'min, 40/49.

⁶¹ Mü'min, 40/50.

gelen kuşak, kendilerini saptırdıkları gerekçesiyle önceki kuşağa iki kat azap vermesi için Allah'a yalvarırlar. Fakat bu talep, Allah katından olumlu şekilde karşılık bulmaz. Hatta Allah'ın huzurunda cehennem ehlinin mazeret için bir birbirleriyle tartışmaları da kesin olarak yasaklanır.⁶² Artık herkes kendi payına düşen katmerli azabı çekmek zorundadır.⁶³

Özetle söylemek gerekirse cehennem ehli arasındaki tartışmalar genellikle güçsüz olanlar ile büyüklük taslayanlar ya da dünya hayatında sonra gelen kuşaklar ile önce gelen kuşaklar arasında geçmektedir. Bu durum dünya hayatında birbirilerini tanıyanların cehennemde ya aynı yerde toplandıkları ya da farklı yerlerde olsalar da birbirilerini görebildikleri anlamına gelmektedir. Kuşkusuz durumun bu şekilde olmasının pek çok hikmeti olabilir. Bizce bunlardan biri dünya hayatı itibarıyla kuşak ya da konum fark etmeksizin inkârcılar için ilâhî vaadin hak olduğunun hepsine aynı anda gösterilmek istenmesidir. Diğeri ise Allah'ı inkâr etmenin cezasını çekmek noktasında dünyadayken güçsüz olmak ile güçlü konumda olmak ya da önce gelenler ile sonra gelenler arasında herhangi bir farkın olmadığını ortaya koymaktır. Bu da güçsüz olmak ya da saptırılan kuşak olmanın inkâr etme noktasında mazeret teşkil etmeyeceğinin kanıtı niteliğindedir. Bir diğerk hikmet ise inkârcılıkta yoldaş olanların cehennemde düşman olduklarını göstermek olabilir.

1.3. Cennet ve Cehennem Ehli Arasındaki Diyaloglar

Ayetlerdeki bilgiler sayesinde cennet ehli ile cehennem ehli arasında bazı diyalogların olduğunu öğrenmekteyiz. Bu diyalogların bazılarını cennet ehli başlatırken bazılarını ise cehennem ehli başlatmaktadır.

Cennet ehlinin başlattığı diyalogların amaçlarından bazıları hakkında malumat vermek gerekirse, özetle şunları söyleyebiliriz:

- Cennet ehlinden bazı insanlar, cehennem ehlinden bazı insanların hangi nedenden ötürü cehenneme girdiklerini öğrenmek istemektedirler. Bu hususa, aşağıdaki âyetler ışığında yakından bakılabilir.

...Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?"

⁶² İlgili ayet için bkz. Kâf 50/27-29.

⁶³ İlgili ayet için bkz.: A'râf 7/38.

Onlar şöyle derler: "Biz namaz kılanlardan değildik."

"Yoksula yedirmezdik."

"(Batıla ve tutkulara) Dalıp gidenlerle biz de dalar giderdik."

"Din (hesap ve ceza) gününü yalan sayıyorduk."

"Sonunda yakîn (kesin bir gerçek olan ölüm) gelip bize çattı."

Artık, şefaât edenlerin şefaati onlara bir yarar sağlamaz."⁶⁴

Bu âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu diyalogun doğrudan cennet ehli ile cehennem ehli arasında geçtiğini kesin olarak söylemek güçtür. Cennet ehli, söz konusu cehennem ehlinin hangi nedenden ötürü cehenneme girdiğini, bir birilerine ya da başka birilerine sormuş olma ihtimali bulunmaktadır. Her iki durumda, cehennem ehline bu soruyu ileten üçüncü kişiler vardır ki kuvvetle muhtemel bunlar meleklerdir. Cehennem ehline bu soruları iletenler, onlardan aldıkları cevapları cennet ehline aktaranlardır.⁶⁵ Kısacası bu iletişimi, cennet ehli ile cehennem ehli arasında dolaylı bir diyalog örneği olarak görmek mümkündür.

• Cennet ehli, Allah'ın vaat ettiklerinin hak olduğunu hem kendilerinin hem de cehennem ehlinin yakinen görmesini sağlamak istemektedir. Bu hususu aşağıdaki âyet-i kerimede görmek mümkündür.

Cennet ehli cehennemliklere, "Rabbimizin bize vaat buyurduğunu biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va'dettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar, "Evet" derler. O zaman aralarında bir duyurucu, "Allah'ın lâneti zalimlere!" diye seslenir."⁶⁶

İlgili âyette belirtildiği gibi cehennem ehli de Allah'ın söz verdiklerini gerçek olarak bulduklarını itiraf etmektedirler. Fakat artık onların bu itirafı kendileri için herhangi bir fayda getirmeyecektir.⁶⁷

⁶⁴ Müddessir 74/40-48.

⁶⁵ Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl* (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 5/263; Ebu'l-Berakat Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, "Medariku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl", 3 *Cilt* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/568.

⁶⁶ Â'râf 7/44.

⁶⁷ Nasır b. Ahmed b. İbrahim Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlimiyye, 1993), 1/ 542.

• Çeşitli kuruntular ya da bahanelerle inkâra düşenlerin akıbetini öğrenme isteği.

Âyetlerde yer alan ve cennet ehli arasında geçtiği bilinen bir diyalog sayesinde bu konuda bilgi sahibi olmaktayız. İlgili âyetlerde cehennemdeki durumu merak edilen kişi, dünya hayatındayken ölümün ardından toprak ve kemik haline geldikten sonra yeniden dirilişin mümkün olmayacağını iddia ettiği ve bu kuruntularıyla başkasını da etkilediği zikredilmektedir. Cennette bu adamın durumunu merak eden cennet ehli olan zat da Allah'ın nimeti sayesinde kendisinin bu kişinin peşine düşmekten kurtulduğunu itiraf etmektedir. Bu bağlamda zikredilen âyetlerde çeşitli bahanelerle yeniden dirilişi inkâr etmenin nihâyetinde cehennem azabına girmeye neden olduğu belirtilmektedir.⁶⁸

Diğer taraftan Kur'ân'da verilen bilgilere göre cehennem ehlinin başlattığı diyalogların nedenleri arasında cennet ehlinin içinde bulunduğu durumu müşahade etmek ya da kendi durumlarını onlara göstermek olduğunu söylemek zordur. Bu diyaloglarda öne çıkan amaçlardan biri cehennemliklerin, cennet ehlinin sahip olduğu ilahî ikramlardan istifade etme arzusudur. Bu bağlamda cehennem ehlinin cennet ehlinden istedikleri başta su olmak üzere rızık niteliği bulunan nimetlerdir.⁶⁹ Bunların yanı sıra cehennem ehli, cennet ehlinin sahip olduğu "nur"dan istifade etmeyi ummaktadır.⁷⁰

2.3.1. Cennet ve Cehennem Ehli Arasındaki Diyalogların Cennet ile Cehennem'in Fizikî Konumlarıyla İlişkisi

Yukarıda bahsi geçtiği üzere cennet ehli ile cehennem ehli arasında bir takım diyaloglar olmaktadır. Bu diyalogların hem sesli hem de görüntülü oldukları anlaşılmaktadır. Fakat mekânsal olarak birbirinden uzak oldukları düşünülen en azında birbirinden ayrılmış olan bu iki mekân arasında fizikî bir aktarımın olup olmadığı, ya da bu iki mekânın birbirinden ne kadar uzakta oldukları merak konusudur.

A'râf sûresi 50. âyette zikredildiği üzere "cehennem ehli cennetliklere: *"Üzerimize cennette istifade etmekte olduğunuz o soğuk sulardan biraz su dökün, yahut Allah'ın size bahşettiği cennet azıklarından atın bize"* diye sesleneceklerdir." Bu talebe karşılık cennet ehli, "mekân olarak birbirimizden

⁶⁸ İlgili âyetler için bkz.: Saffat Sûresi 50-60.

⁶⁹ İlgili âyetler için bkz.: A'râf 7/50.

⁷⁰ İlgili âyet için bkz.: Hadîd 57/13.

bu kadar uzakta iken nasıl olur da bunları bizden talep ediyorsunuz, bu isteklerinizi size ulaştırmamız mümkün değil” gibi bir tepki vermemektedirler. İlgili âyetin devamında onlara cevaben şunlar söylenecektir: “*Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır*”. Dolayısıyla âyetten şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Aslında mekânın uzaklığı ya da istenilen şeylerin transferindeki güçlükler bunları göndermeye mani değildir. Nitekim bazı tefsirlerde bunu mümkün gören görüşlerden bahsedilmektedir.⁷¹ Dolayısıyla burada tek bir engel vardır o da Yüce Allah’ın bu nimetleri inkârcılara haram kılmış olmasıdır. Peki gerçekten cennet ve cehennem birbirilerine bu kadar yakın mı? Ya da aralarındaki iletişim ve transferi nasıl anlayabiliriz?

Evvela Müminler için hazırlanan cennetin genişliğinin gökler ve yer kadar olduğu kesindir.⁷² Cehennem de cennet kadar geniş olup olmadığı katî bilinmemekle birlikte içinde bulunan sayısız yakıt ve günahkârlara rağmen “doldun mu?” sorusuna verdiği cevabın “daha yok mu” şeklinde olması⁷³ cehennem de büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Ayrıca cehennem yedi kapısının olduğu ve suçluların hangi kapıdan atıldıklarının belli olduğunu bilmekteyiz.⁷⁴

Âyetler ışığında meseleye bakıldığında iki âyette cennet ve cehennem ya da cennet ehli ile cehennem ehli arasında bir engelin olduğu görülmektedir. A’râf sûresi 46. âyette söz konusu engel için “hicab” kelimesi kullanılırken Hadîd sûresi 13. âyette ise “sûr” kelimesi kullanılmaktadır. Hemen belirtelim ki söz konusu âyetlerde “engel” anlamında kullanılan “hicab” ve “sûr”un cennet ve cehennem’in arasında mı yoksa cennet ve cehennem ehli arasında mı olduğu hususu tartışılmıştır. “Hicâb” kelimesinin geçtiği A’râf 7/46. âyetinde geçen “beynehuma/ikisi arasında” kelimesiyle hem cennet ve cehennem hem de cennet ve cehennem ehlinin anlaşılması mümkündür. Müfessirlerin ekseriyeti mezkûr âyette geçen “beynehuma” kelimesinden cennet ve cehennem arasında şeklinde anlamış olsalar da bu hususta farklı görüşlerin olduğu da bazı müfessirlerce dile getirilmiştir.⁷⁵ Diğer taraftan Hâdîd 57/13. âyetinde ise “beynehum/onların arasında” ifadesi çoğul geldiği için burada cennet ve

⁷¹ İbn Diyauddîn Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 14/98.

⁷² İlgili âyet için bkz.: Hadîd, 57/21.

⁷³ İlgili âyet için bkz.: Kâf, 50/30.

⁷⁴ İlgili âyet için bkz.: Hicr, 15/44.

⁷⁵ Begavî, *Mealimu't-Tenzil*, 3/231.

cehennem ehlinin kastedilmiş olabileceğini düşünmek daha isabetli gözükmektedir. Çünkü cennet ve cehennem için çoğul ifade değil “beynehuma/ikisinin arasına” şeklinde tesniye bir kelime kullanılır. Nitekim İbn Cüzey (ö. 741/1340), Hadîd 57/13. âyetine atıfta bulunarak A'râf 7/46. âyetinde geçen “hicab”ın da cennet ve cehennem yerine cennet ve cehennem ehli arasındaki bir engeli ifade ettiğini düşünmenin daha doğru olacağını söylemektedir.⁷⁶

A'râf sûresi 46. Ayetinde geçen “hicab” ile Hadîd sûresi 13. âyetinde geçen “sûr” nasıl bir yapıda olabilirler? İki aynı şeyler mi yoksa farklı mı? Müfessirlerin ekseriyeti A'râf sûresi 50. âyetinde geçen “hicab” kelimesini Hedid sûresi 13. Âyette geçen “sûr” olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Tam da bu noktada iki kelimenin sözlük anlamlarına bakmakta yarar bulunmaktadır. Hicab, sözlükte örtü, perde, engel anlamına gelmektedir.⁷⁸ Sûr ise sözlükte duvar, engel anlamına gelmektedir.⁷⁹ Her ikisinde de engel manası öne çıkmaktadır. Dolayısıyla her iki kelime, nihâyetinde cennet ve cehennem arasında ya da cennet ve cehennem ehli arasında bir engelin olduğunu bildirmektedir. İbn Abbas'a göre cennet ve cehennem arasında “tel/tepe” denilen bir engel bulunmaktadır. Dolayısıyla buna göre ilgili âyetlerde bahsi geçen “hicab” ya da sûr denilen engel bir tepe ya da tepe benzeri bir yükseltidir.

Bahsedilen engelin en tepesine a'râf denilmektedir ki a'râfın da üzerinde a'râf ehli bulunmaktadır. Peki A'râf nedir ve âyetlerde verilen bilgilere göre cennet ve cehennem ehli ile konuşan bir diğer grup olarak a'râf ehli kimlerdir?

Kelimenin etimolojisine baktığımız zaman ‘a-r-f kökünden gelen a'râf, ‘urf kelimesinin çoğulu olup sözlükte bir şeyin en tepesi, sûr gibi anlamlara gelmektedir. Araplar horozun tepesindeki ibik için ya da atın yelesi için de ‘urf kelimesini kullanmaktadırlar. A'râf sûresi 46. Âyette zikredilen a'râfın, cennet ve cehennem arasındaki sûr olduğu belirtilmektedir. Sûrun yani a'râfın üzerinde bulunanlar diğer bir ifadeyle a'râf ehli olanların kimler olduğu

⁷⁶ Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), c. 301-302.

⁷⁷ Örneğin bkz.: Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 10/208; Begavî, *Mealimu't-Tenzîl*, 3/231.

⁷⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/107.

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/2146-2147.

hususunda ise kaynaklarda muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Müminlerde faziletli ve alim olan kişilerdir.
- İnsanlar suretinde görünen meleklerdir.
- Küçük günahları nedeniyle insanların gerisine düşenlerdir.
- Sevap ve günahları eşit olanlardır.

Anne-babaları, cihada çıkmalarına karşı çıktıkları halde cihada katılıp Allah yolunda öldürülenlerdir.⁸⁰

Özetle a'râf ehlinin kim olduğu hakkında muhtelif görüşler olsa da bunların cennete girmeyi umut ettikleri kesindir. A'râf ehlinin cennet ve cehennem arasındaki engelin üzerinde/başında durdukları ve cennet ve cehennem ehlini yüzlerinden tanıyarak onlarla diyalog kurabildikleri anlaşılmaktadır. Kaynaklarda A'râf ehlinin cennetlikleri yüzlerindeki parlıtından, cehennemlikleri ise yüzlerindeki karartıdan tanıdıkları bilgisi yer almaktadır.⁸¹ Hatta insanları bu şekilde tanıdıkları için kendilerine ashabu'l-a'raf denildiği bilgisi de kaynaklarda bulunmaktadır.⁸² A'râf'ın bir nevi gözetleme kuleleri gibi bir pozisyonun olduğu söylenebilir.

Tekrar cennet ve cehennem arasındaki iletişim meselesine dönersek; A'râf sûresi 50. âyetinde bahsedilen cehennem ehlinin, cennet ehlinin su ve rızık niteliği bulunan nimetleri talep etmelerinden bahsedilirken âyetin metninde f-y-z kökünden "efzû" emir kipi kullanılmaktadır. Efzû kelimesi, bize hem talep edilen şeylerin gönderilme şekli hakkında hem de cennet ve cehennem birbirilerine olan fizikî konumları hakkında fikir verebilir. Bunun için kelimenin kök harflerine bakmakta yarar vardır. Bu kelimenin kök harfleri olan f-y-z kelimesi sözlükte, yayılmak, dolup taşmak, genişlemek gibi anlamlara gelmektedir. Gözyaşının akması, suyun taşması, suyun dökülmesi gibi anlamlar için aynı kökten gelen efâza/yefzu gibi fiiller kullanılır. Mecazen dolup taşmak, akmak için de aynı kökten gelen kelimeler kullanılmaktadır.⁸³ Örneğin Bakara sûresi 198. Âyette geçen "فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ" / "Arafat'tan ayrılıp (sel gibi

⁸⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 2/226-227.

⁸¹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2/39.

⁸² Begavî, *Mealimu't-Tenzil*, 3/231.

⁸³ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1099.

Müzdelife'ye) akın ettiğinizde", "efaze" kelimesi taşmak, akmak manasında kullanılmaktadır.⁸⁴

Kelimenin kök anlamını dikkate aldığımızda A'râf sûresi 50. âyetinde kullanılan "efaze" kelimesinin akıtmak, taşırmak gibi anlamlarda kullanıldığı söylenebilir. Söz konusu kelimenin akıtmak manasına geldiğini düşünen Zemâşerî (ö. 538/1144) ve Beyzavî (ö. 685/1286) gibi müfessirlere göre bu kelime, cennetin mekânsal olarak cehennemin yukarısında olduğuna dair bir kanıttır.⁸⁵ Çünkü akıtmak yukarıdan aşağıya doğru olur. Dolayısıyla Beyzavî'nin bu sözlerinden onun "efaze" kelimesinden hareketle cennetin, cehenneme göre konumu hakkında değerlendirmede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu mantıktan gidersek cehennem ehlinin cennet ehlinen talep ettiği şeylerin nasıl gönderileceğine dair de kısmen fikir sahibi olunabilir. Buna göre cehennem ehlinin cennet ehlinen istedikleri şeylerin akıtılarak ya da dökülerek gönderilmesi sağlanabilir.

Bunun haricinde bazı müfessirler de cennet ehlinin cehennem ehlinin durumundan haberdar olmalarını ve bu sayede onlarla diyalog kurmalarını cennetin konumuyla açıklamaya çalışmaktadırlar. Örneğin müfessir İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008) A'râf sûresi 44. Âyetinde belirtildiği üzere cennet ehlinin cehennem ehliyle bir diyalog kurmasını cennetin gökte olmasıyla açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre cennet gökte, cehennem ise dünyada/yerde olduğu için cennet ehli cehennem ehlinin durumunun farkında olmaktadır.⁸⁶

Bu durumda mekânların yakın olması ya da aralarında maddî bir transferin yapılabilmesinin yanı sıra bu iki mekândaki insanların birbirilerini görmeleri, birbirilerinin sesini duymaları da akla muhtelif sorular getirmektedir. Örneğin kaynaklarda verilen bilgilere göre her bir cennet ehli için dünyanın genişliğinde cennetten yer verilir. Yine Hûrilerin bir bakışının dünyayı aydınlayabilecek nitelikte olduğu zikredilmektedir. Aynı şekilde güzel kokuları da dünya kadar bir mekânda etkisini gösterebileceği

⁸⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 2/501.

⁸⁵ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ömer. Zemâşerî, *el-Keşşâf 'an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Akavil fi Vucûhi't-Te'vil* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 2/447; Beyzavî, *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, 3/15.

⁸⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz* (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002), 2/124.

belirtilmektedir.⁸⁷ Tam aksi şeyler de cehennem hakkında söylenmektedir. Buna göre cehennemdeki bir kıvılcımın dünyayı yakmaya yetebileceği beyan edilmektedir. Böyle bir durumda cennet ehlinin cehennemden etkilenmesi ya da cehennem ehlinin de cennet nimetlerinden istifade etmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmaz mı? Başka bir ifadeyle bir birilerinin sesini duyacak kadar yakın bir mesafede olmaları mezkûr sorunlara neden olmaz mı?⁸⁸

Kuşkusuz Yüce Allah'ın sonsuz kudreti akla gelince bunların hiçbirinin sorun olmayacağı açıktır. Bunu nazar-ı dikkate alan Matûridî'ye göre Allah Teâla, coğrafik konumları itibariyle uzak olsa bile cennet ehli ile cehennem ehlinin seslerini bir birilerine işittirebilir. Bunun yanı sıra Allah Teâla, cennet ve cehennem ehlini dünyadaki yapısından farklı olarak yeni bir yapıyla inşa edebilir. Bu yeni yapıları sayesinde mekân olarak uzakta olmaları veya aralarında bir engelin bulunması, onların birbirilerini duymalarına ya da görmelerine mani olmayacaktır. Bunun dışında cennet ve cehennem ehli, birbirilerini duysunlar diye cennet ve cehennem birbirine yakınlaştırılabilir ya da Allah Teala dilediği ve istediği şekilde cennet ve cehennem ehlinin konuşmalarını birbirilerine işittirebilir.⁸⁹ Said-i Nursî de (ö. 1960) cennet ve cehennem hakkındaki meseleleri, ilâhî kudret ve hikmet açısından benzer bir perspektifle şöyle izah etmektedir:

“Zât-ı Zülcelâlin kemâl-i hikmetinden ve azamet-i kudretinden ve saltanat-ı rububiyetinden uzak değildir ki, Cehennem-i Kübrâyı elektrik lâmbalarının fabrikasının kazanı hükmüne getirip âhirete bakan semânın yıldızlarını onunla işâl etsin, hararet ve kuvvet versin. Yani, âlem-i nur olan Cennetten yıldızlara nur verip, Cehennemden nar ve hararet göndersin; aynı halde, o Cehennemden bir kısmını ehl-i azâba mesken ve mahbes yapsın.”⁹⁰

Öte taraftan A'râf 50. Âyette geçen efaze kelimesinin sadece somut olarak taşımak, akmak, dökmek anlamında mı kullanıldığı yoksa başka manalar için mi kullanıldığının da dikkate alınması gerekir. Çünkü âyette sözü edilen rızık olarak verilen her nimet akmaz ya da dökülmez. Bizce günümüz teknolojik gelişmeler ışığında meseleye daha kapsamlı bir çerçeveden bakılması

⁸⁷ *Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 17; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 3/141, 264.*

⁸⁸ Ebû Mansûr Muhammed b Muhammed b Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehl-i Sünne* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 4/429.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehl-i Sünne*, 4/429.

⁹⁰ Said Nursî, *Mektubat* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2000), 16.

mümkündür. Örneğin dijital olarak günümüzde pek çok bilgi, veri internet ağı vasıtasıyla gönderilebilmektedir. Bugün dijital olarak yapılabilen bu işlemler belki de gelecekte somut şeylerin gönderilmesine de olanak sağlayabilir. Hz. Süleyman'ın Belkıs'ın tahtını göz açıp kapamadan daha kısa bir zamanda getirmesi mümkün oluyorsa ahirette benzer şeylerin olabildiğini imkân dışı görmek sıgılık olur. Hadislerde cehennemi kuşatan sûr, her ne kadar fizikî tasvir edilmişse de⁹¹ bu betimlemelerin müteşabihâttan olduğu kanaatindeyiz. Cennet ve cehennem arasında ya da cennet ehli ile cehennem ehli arasındaki engelin, illa ki maddî olmasının gerekmeceği kanaatindeyiz. Cennet ve cehennem arasında, insanlar ile cinler ya da melekler arasında var olduğuna inandığımız engele benzer bir engel olması da ihtimaller dahilindedir. Başka bir ifadeyle söz konusu engeli, hayat mertebeleri arasında ya da şehadet alemi ile melekut alemi arasında var olduğuna inandığımız bir boyut olarak düşünmek mümkündür.

Cennet ehlinin cehennem ehlinden olumsuz etkilenmesi ya da cehennem ehlinin cennet ehlinin nimetlerinden istifade edilebileceği meselesine gelindiğinde ise her iki durumun da olmayacağını söyleyebiliriz. Zira yapı olarak bizden farklı olabilecekleri düşünüldüğünde, cennet ehlinin sırf kendileriyle iletişime geçtikleri için cehennem ehlinin halinden menfi yönden etkilendikleri iddia edilemez. Çünkü cennet ehlinden üzüntü gibi olumsuz duygular kaldırılmıştır.⁹² Ayrıca cehennem ehlinin halini müşahede eden bir cennet ehli, ilâhî vaadin hak olduğunu öğrenmenin yanı sıra sahip olduğu nimetlerin derecesini daha iyi idrak edebilir. Cehennem ehline gelince onların da cennet ehli ile iletişime geçmeleri, kendileri için olumlu anlamda bir kazanım sağlamayacaktır. Çünkü cennet ehlinden istediklerini alamayacakları gibi onların içinde buldukları nimetlere şahitlik etmeleri kendileri için ancak daha fazla hayıflanma, keder ve elem vesilesi olacaktır.

Sonuç

Dünya hayatında ilâhî bir sınava tabi tutulan insan, inanışları ve davranışlarına göre ahirette mükâfat ya da ceza görecektir. İnsanlar, akıbetleri

⁹¹ İlgili hadiste cehennemi kuşatan sûrun dört ayrı duvarının olduğu ve her duvarın kalınlığının kırk yıllık mesafe kadar olduğu belirtilmektedir. Bkz.: Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *el-Camiu's-Sahih*, ed. Ahmed Muhammed Şakir (Mektebetu Mustafa el-Bâbî, 1977), böl. Cehennem, 14.

⁹² İlgili âyetler için bkz.: En'âm, 6/48; A'râf 7/43.

itibariyle cennet ehli ya da cehennem ehli oldukları hakkında tabir yerindeyse “ilk sinyali” ölüm esnasında almaktadırlar. Bu anlamda her iki kesimin ilk diyalogları, ruhları kabzetmekle görevli olan meleklerle olacaktır. Melekler, iyi kişiler olarak cennet ehlinin ruhlarını güzel ve rahat bir şekilde alırken muttaki kullardan bazılarına “cennete girin” müjdesini vermektedirler. Meleklerin cennet ehliyle “selam” ekseninde başlayan diyalogları haşır meydanında ve cennette aynı şekilde “selam” ile devam edecektir. Buna mukabil meleklerin cehennem ehli olacak kişilere yönelik, ölüm esnasındaki “sert” tutumları ve azarlayıcı yaklaşımları onlara akıbetleri hakkında da açık işaretler sunmaktadır.

Cennet ehli açısından gerek meleklerle kurulan diyaloglarda gerekse cehennem ehliyle kurulan diyaloglarda öne çıkan hususiyet, ilâhî vaadin hakkaniyetinin müşahedesine karşı şükretmektir. Buna mukabil cehennem ehli açısından bu diyalogların anlamı, ilâhî vaadin hak olduğunu müşahede etmek, pişmanlık ve üzüntü duymaktır.

Cennet ve cehennem ehli arasındaki diyaloglar ve bu diyalogların mahiyeti, cennet ve cehennem konumu ya da aralarındaki iletişimin imkânı hakkında fikir vermektedir. Buna göre cennet ehli ya da cehennem ehli birbirileriyle sesli ve görüntülü olarak iletişim sağlayabilmektedirler. Fakat bu diyaloglarda geçen maddî nimetlerin transfer taleplerinin ise iki mekânın birbirilerine olan uzaklıklarından dolayı değil, ilâhî yasak nedeniyle gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Yaşadığımız dijital dönemde pek çok yeniliğin bize cennet ve cehennem ehli arasındaki diyalogların daha iyi anlaşılmasını sağladığı inancındayız. Örneğin günümüz teknoloji çağında uzak mesafeleri ve fizikî mekânları aşarak ses ve görüntü aktarımı çok rahat yapılırken, ahirette bunun yapılamayacağını düşünmek gerçekçi olmaz. Bunun haricinde günümüzde yüz ve parmak tanıma sistemleri gibi muhtelif tanıma usulleri geliştirilmişken ahirette A'râf ehlinin, cennet ve cehennem ehlini yüzlerinden tanımalarını muhal görmek, ancak dar bir bakışı yansıtır.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1945.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd. *Mealimu't-Tenzîl*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Tayyibe, 1997.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrazî. *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990.
- Ebu'l-Leys es-Semerkindî, Nasır b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru'l-Ulûm*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlimiyye, 1993.
- Fahreddîn er-Râzî, İbn Diyauddîn Ömer. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-. *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. ed. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Harman, Ömer Faruk. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus, 1997.
- İbn Atiyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib. *el-Muharrerü'l-Vecîz*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cüzey el-Kelbî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*. 5 Cilt. Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu Makayisi'l-Lüğâ*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazıl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Mekke: Mektebetu'n-Nezâr Mustafa el-Baz, ts.
- Karasu, Teceli. *Din Eğitiminde İşlevsel Akıl*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.

- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Letâifu'l-İşârât*. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitâb, 2000.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b Muhammed b Mahmûd. *Te'vilâtu Ehl-i Sünne*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b Muhammed b Mahmûd. *Te'vilâtu Ehl-i Sünne. 10 Cilt*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b Muhammed b Habîb. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mukatil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. 5 Cilt. Beyrut: Müessestü't-Tarîhi'l-'Arabî, 2002.
- Nesefî, Ebu'l-Berakat Abdullah b Ahmed b Mahmûd. "Medariku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl". 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Nursî, Said. *Mektubat*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2000.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abduddâim. *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Esrâfi'l-Elfâz*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar. *Edvâu'l-Beyân*. 9 Cilt. Mekke: Dâru Alemi'l-Fevâvid, 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Kahire: Hecer, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Camiu's-Sahih*. ed. Ahmed Muhammed Şakir. Mektebetu Mustafa el-Bâbî, 1977.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakaiki Gavamizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akavîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykan, 1998.